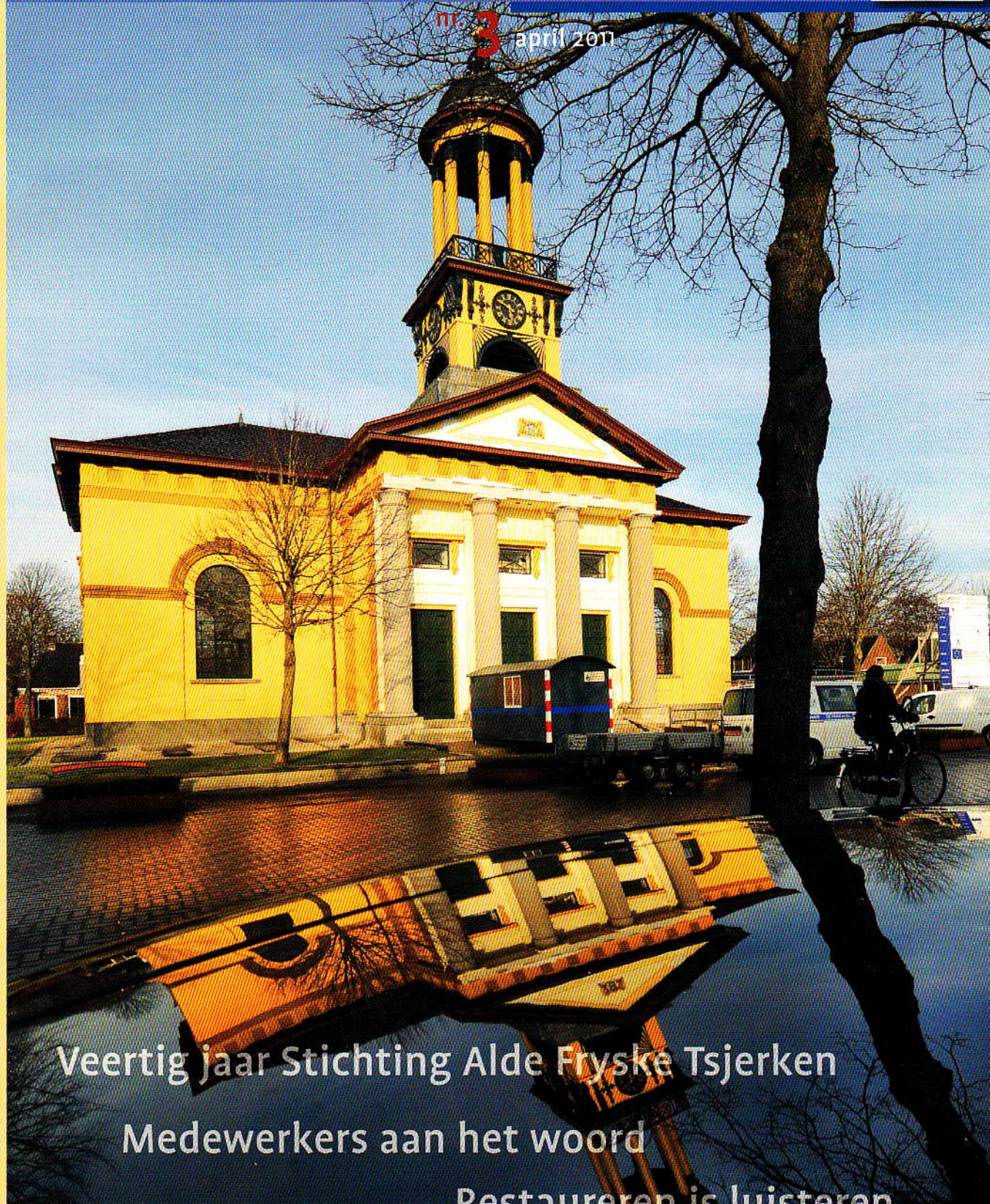

ALDE FRYSKE TSJERKEN

nr. 3 april 2011

Veertig jaar Stichting Alde Fryske Tsjerken

Medewerkers aan het woord

Restaureren is luisteren

38 kerken: een rijk bezit

In dit nummer

In dit nummer

Alde Fryske Tsjerken

opvolger van 'Keppelstok'

nr. 3 april 2011

ISSN 2210-7657

STICHTING ALDE FRYSKJE TSJERKEN

Opgericht 9 september 1970

Dagelijks bestuur en directie
Drs. J. Kersbergen, voorzitter
Ir. J.D. Niemeijer, secretaris
Drs. M. Osinga, penningmeester
Drs. H. T. Algra
Drs. J.-M. Postma

G.A. Bakker, directeur

Adres
Postbus 137
8900 AC Leeuwarden
Bezoekadres: Emmakade 59
Tel: 058-2139666
E-mail: info@aldefrysketsjerken.nl
Frieslandbank nr. 29.81.00.703
ING: 22.07.600

Donateurschap
Minimaal per jaar € 17,50
Opzegging vóór 1 november.

Redactie
Dr. R. Steensma, voorzitter
Drs. H.T. Algra
Dr. J.E.A. Kroesen

Redactieadres
Postbus 137
8900 AC Leeuwarden
E-mail: redactie@aldefrysketsjerken.nl

Vormgeving en opmaak:
Martha Kalma, Leeuwarden
Robert Seton, Leeuwarden

Alde Fryske Tsjerken 4 verschijnt ca. 23 augustus

1

JAN KERSBERGEN

Veertig jaar liefde voor levende stenen

Een hoopvol jubileum

2

BERBER BIJMA

Een rijkdom die verplichtingen schept

*Gedeputeerde Jannewietske de Vries over
monumentale Friese kerken*

5

REGNERUS STEENSMA

Een kostbaar en veelzijdig bezit

De 38 kerken van Stichting Alde Fryske Tsjerken

10

BERBER BIJMA

Eerbiedwaardig van buiten,
maar binnen vol leven

*Grote verscheidenheid aan activiteiten
in monumentale kerken*

14

BERBER BIJMA

'Goede ideeën kunnen geld genereren'

Gerhard Bakker, directeur Alde Fryske Tsjerken

16

JAAP VAN DER BOON

Zien en luisteren naar een gebouw

Architect Rudolf Wielinga over restauraties

20

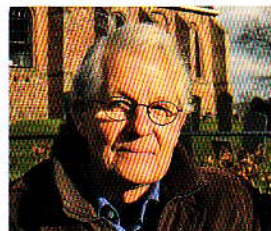
Restauraties Stichting Alde Fryske
Tsjerken 1972-2011

21

JAAP VAN DER BOON

Uit liefde voor Alde Fryske Tsjerken

Vijf betrokken medewerkers aan het woord

Foto's: Regnerus Steensma tenzij anders vermeld
Foto omslag: Sint Jacobiparochie, foto Frans Andringa

Veertig jaar liefde voor levende stenen

Een hoopvol jubileum

Jorwert

De Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft in 2010 haar veertigjarig bestaan gevierd met een scala aan activiteiten. Twee hoogtepunten springen er uit. De jubileumexpositie van kerkinterieurs van de schilders Douwe Elias en Henk Helmantel heeft in de zomermaanden liefst 3485 bezoekers naar Museum Martena in Franeker getrokken. En de uitzending door Omrop Fryslân van de vierdelige televisiedocumentaire *Alde Fryske Tsjerken* in september en oktober 2010 wekte veel belangstelling onder het grote publiek.

In de tv-uitzendingen stond de problematiek van de Friese kerken centraal. De komende tien jaar zullen naar verwachting circa honderd kerkgebouwen hun religieuze functie verliezen. De grote vraag waar de Friese samenleving voor staat, is hoe die kerkgebouwen behouden kunnen worden en wellicht een nieuwe functie kunnen krijgen. De Stichting Alde Fryske Tsjerken wil hierin een belangrijke rol spelen.

De productie van de televisiedocumentaires is mogelijk gemaakt dankzij bijdragen van overheden, cultuurfondsen en bedrijven. Ik wil ze hier noemen, om onze erkentelijkheid te onderstrepen:

Provinciale afdeling Plattelandsprojecten
Anoniem fonds
Boelstra Olivier Stichting
Je Maintiendrai Fonds
Meindersma-Sybunga Stichting
Ottema Kingma Stichting
Pollema Tromp Stichting
Prins Bernhard Cultuurfonds
v s b Fonds
Koninklijke Smilde bv

Zonder de steun van deze partijen hadden wij de belangrijke televisieserie over de Friese kerken niet kunnen realiseren.

De grote publiciteit die onze stichting in het jubileumjaar kreeg, heeft in belangrijke mate bijgedragen aan het succes van de donateurwervingscampagne 'Vitamine K+ Houd uw dorp en kerk gezond'. Tijdens het concert van Nynke Laverman in de Groate Kerk in Sint Jacobi-parochie, waarmee het jubileum op 6 februari 2011 feestelijk werd afgesloten, werd bekendgemaakt dat zich bijna zevenhonderd nieuwe donateurs hebben ingeschreven.

Als bestuur zijn we natuurlijk bijzonder ingenomen

met dit resultaat. Het is stimulerend om te zien hoe de kerken leven in de Friese samenleving, en om ons verzekerd te weten van zo'n grote achterban. Het succes van de campagne heeft ons bemoedigd om door te gaan op de ingeslagen weg, en ons ervan overtuigd dat we nog meer donateurs kunnen werven.

Mede om die reden is besloten dit voorjaar een extra nummer van ons blad *Alde Fryske Tsjerken* uit te geven. Dat nummer ligt nu voor u. In dit blad zetten we – bij hoge uitzondering – onszelf in de schijnwerpers. Allereerst om aan de nieuwe donateurs die zich de afgelopen periode hebben aangemeld, duidelijk te maken waar de Stichting Alde Fryske Tsjerken voor staat. Om te laten zien welke kerken de Stichting heeft overgenomen en welk scala aan activiteiten er in onze kerken wordt georganiseerd. En vooral ook om een indruk te geven van de veelheid aan vrijwilligers die zich voor de Stichting inzetten. Allemaal mensen met passie voor de kerken. Zodat voor iedereen duidelijk wordt dat de Stichting Alde Fryske Tsjerken geen 'dode stenen' verzamelt, maar 'levende stenen' onderhoudt te midden van de gemeenschap.

Een tweede doel van dit extra nummer is om het werven van donateurs een nieuwe impuls te geven. Dit blad is gedrukt in een oplage van 10.000 exemplaren en wordt verspreid via onze 38 kerken, diverse musea en andere drukbezochte locaties. Bovendien kan het blad besteld worden met de bon uit de advertenties in het *Friesch Dagblad* en de *Leeuwarder Courant*. Voor iedere nieuwe donateur ligt een gratis dvd klaar, met daarop de vierdelige televisieserie van Omrop Fryslân.

De cultuurfondsen die de televisie-uitzendingen hebben gesponsord, hebben ermee ingestemd dat het geld dat over was, wordt aangewend om dit extra nummer van ons blad mogelijk te maken. Wij zijn hen bijzonder erkentelijk voor deze royale geste.

Tot slot spreek ik de hoop uit dat velen die dit lezen, zullen besluiten donateur te worden, om op die manier het werk van de Stichting Alde Fryske Tsjerken te ondersteunen.

Graag tot ziens in een van onze kerken!

JAN KERSBERGEN

Voorzitter Stichting Alde Fryske Tsjerken

31 maart 2011

BERBER BIJMA

Een rijkdom die verplichtingen schept

*Gedeputeerde Jannewietske de Vries
over monumentale Friese kerken*

Jannewietske de Vries, foto Marchje Andringa

Friesland heeft zo'n beetje de hoogste 'kerkdichtheid' van Noordwest-Europa. De vele monumentale kerken zijn een cultuurhistorische en landschappelijke bron van rijkdom, zegt gedeputeerde Jannewietske de Vries van Cultuur. Maar wel een rijkdom die verplichtingen schept voor de gemeenschap.

Fryslân biedt plaats aan zo'n 770 kerken. Ongeveer de helft daarvan is rijksmonument. Een uitzonderlijke erfgoedschat, zegt gedeputeerde Jannewietske de Vries. 'Friese kerken zijn letterlijk en figuurlijk hoogtepunten in het landschap en middelpunten van de dorpsgemeenschap. Kerkelijk erfgoed is een grote rijkdom, maar wel eentje die de verplichting schept voor de Friese gemeenschap om er goed mee om te gaan.'

Dat wordt de komende jaren geen eenvoudige klus. Volgens het in 2009 verschenen rapport *Tink om 'e Tsjerken* (zie kader op pag. 3) zullen de komende tien jaar zo'n honderd monumentale Friese kerken hun religieuze functie verliezen, met name door ontkerkelijking en

fuserende geloofsgemeenschappen. Voor veel dorpen is het financieel en organisatorisch te veel gevraagd om het kerkgebouw te onderhouden en een nieuwe (gemeenschaps)functie te geven.

DELTAPLAN

De provincie Fryslân is zich ervan bewust dat er wat moet gebeuren, zegt De Vries. Het uitgebreide inventarisatierapport van 2009 was een eerste stap. Vorig jaar is vervolgens een aanzet voor een 'Deltaplan' opgesteld, waarin in grote lijnen uiteengezet wordt hoe de provincie stimulansen wil geven voor verantwoord behoud, in samenwerking met de Stichting Alde Fryske Tsjerken, andere Friese erfgoedinstellingen, kerkelijke organisaties, andere overheden maar ook lokale partijen rondom een vrijkomende kerk. De Vries: 'Het ideaal is dat een plaatselijke gemeenschap het kerkgebouw een nieuwe functie kan geven. De Stichting Alde Fryske Tsjerken is een vangnet voor gebouwen waarvoor onvoldoende maatschappelijk draagvlak is.' Ook de provincie zelf wil pas aan het eind van een herbestemmingstraject in zicht komen. 'We kunnen als provincie en Stichting Alde Fryske Tsjerken niet samen alle kerken redden. De hele gemeenschap is nodig om een kerk een nieuwe functie te geven.'

Het op te richten Deltaplatform geeft daartoe een aanzet. In het platform zitten vertegenwoordigers van kerkelijke en maatschappelijke organisaties, erfgoedinstellingen en overheden. Het platform maakt afspraken over wie wat gaat doen en maakt een selectie van kerkgebouwen waar de inspanningen zich vooral op moeten richten. Daarnaast gaat een Deltateam aan de slag, een groep onafhankelijke deskundigen die jaarlijks acht kerkgebouwen uitkiest die dringend een nieuwe bestemming moeten krijgen en die vervolgens de lokale gemeenschap helpt bij het zoeken naar een concrete invulling.

Hijum

KENNISPUNT

De Stichting Alde Fryske Tsjerken heeft de afgelopen veertig jaar haar waarde bewezen, zei De Vries tijdens de jubileumviering van de stichting, afgelopen najaar. 'Zonder de stichting zou Fryslân Tsjerkelân er een stuk armer hebben uitgezien.' Voor de komende jaren ziet de gedeputeerde een nieuwe rol voor de stichting. 'Stichting Alde Fryske Tsjerken zou meer dan ze nu al is een kennispunt kunnen worden. We hebben behoefte aan een plek waar eigenaren en gebruikers van kerken met al hun vragen en behoeften aan creatieve gebruiksideeën terecht kunnen. De stichting richt zich nu op rijksmonumenten, maar een Kennispunt zou ook hulp moeten bieden voor kerken die die status niet hebben. Het Kennispunt zou met de andere erfgoedorganisaties in het Lccuwarder Monumintehûs opgezet moeten worden.'

De Vries ziet voordelen in die samenwerking. 'De instellingen in het Monumintehûs kunnen bijvoorbeeld profiteren van elkaars kennis over restauraties en planontwikkeling.' Een fusie is wat haar betreft niet aan de orde. 'Je moet vrijwilligers die zich met molens bezighouden en anderen die voor een kerk in de weer zijn, niet onder dezelfde organisatie laten vallen. Dat zorgt voor vervreemding en daardoor minder betrokkenheid.'

CULTUURTOERISME

De gedeputeerde denkt dat de Stichting Alde Fryske Tsjerken verder de komende jaren meer kan doen aan het ontwikkelen van cultuurtoeristische routes langs kerken, bijvoorbeeld in de Waddenregio. 'Als je dat goed aanpakt, kun je een beroep doen op verschillende geldverstrekkers, waaronder bijvoorbeeld het Waddenfonds.'

Boksum

Inventarisatie van de Friese kerken

In opdracht van de provincie Fryslân hebben verschillende erfgoedinstellingen onderzoek gedaan naar de staat van de Friese kerken. Dat resulteerde in de nota *Tink om 'e tsjerken* die eind 2009 verscheen.

Ontkerkelijking en fusies tussen kerkelijke gemeenten zijn belangrijke ontwikkelingen in het afnemende draagvlak voor gebruik en onderhoud van kerkgebouwen. Een kwart van de kerkgebouwen die nog een religieuze functie hebben, is in eigendom van een kerkelijke gemeenschap met minder dan honderd leden.

De risicogroep van kerken die over tien jaar waarschijnlijk niet meer in gebruik zijn voor de eredienst, bestaat uit 74 tot 117 kerken. Dit strookt met de verwachting van de Stichting 2008 Jaar van het Religieus Erfgoed dat de komende tien jaar zo'n honderd kerkgebouwen in Friesland hun oorspronkelijke functie zullen verliezen.

In veel dorpen blijkt de bestuurskracht klein te zijn en de continuïteit daarvan twijfelachtig. De kans dat deze dorpen een herbestemming vinden en organiseren voor een vrijkomend kerkgebouw, is klein. De vele dorpshuizen in Friesland maken de kans bovendien kleiner dat deze kerkgebouwen voor gemeenschapsactiviteiten gebruikt kunnen worden.

Behalve het kerkelijk en maatschappelijk draagvlak hebben ook de praktische gebruiksmogelijkheden van een kerkgebouw invloed op een eventuele herbestemming. Een waardevol interieur en de aanwezigheid van een kerkhof beperken de mogelijkheden daarvoor.

Voor al in het noorden van Fryslân liggen kansen. Een geslaagd voorbeeld is de aanpak van de Groate Kerk in Sint Jacobiparochie. De kerk krijgt met de komst van een Pelgrimsinformatiecentrum een grotere cultuurtouristische functie. Bovendien kun je er dingen kopen en komt er wellicht een horecafunctie. Met een goed businessplan is dus op cultuurtoeristisch gebied wel degelijk geld te verdienen.'

Bezit Stichting Alde Fryske Tsjerken – voorjaar 2011

In totaal 38 kerken, waarvan één met klokkenstoel (Goïngaryp) en vijf met kerkhof.
Daarnaast één losse klokkenstoel (Nijeholtwolde).

Allingawier	1	Hantumhuizen	14	Raard (D)	27
Augsbuurt (met kerkhof)	2	Hegebeintum	15	Schalsum	28
Bears	3	Holwerd	16	Schurega-Jubbega	29
Blessum (met kerkhof)	4	Hijum	17	Sibrandahûs (met kerkhof)	30
Boer	5	Jorwert	18	Sint Jacobiparochie	31
Boksum	6	Jouswier	19	Swichum	32
Bornwird	7	Katlijk	20	Ter Idzard	33
Britsum	8	Kortezwaag	21	Terband	34
Britswert	9	Lichtaard	22	Uitwellingerga	35
Feinsum	10	Nijeholtwolde		Westernijtsjerk	36
Foudgum	11	('losse' klokkenstoel)	23	Westhem (met kerkhof)	37
Ginnum	12	Olterterp (met kerkhof)	24	Wier	38
Goïngaryp		Oostrum	25	Zweins	39
(kerk + klokkenstoel)	13	Peins	26		

Bears, preekstoel, 1759

REGNERUS STEENSMA

Een kostbaar en veelzijdig bezit

De 38 kerken van Stichting Alde Fryske Tsjerken

De grootste culturele schat van Fryslân is zijn rijkdom aan monumentale kerken. Er zijn meer dan driehonderd, waarvan de oudste van rond 1050 dateert en de jongste van rond 1950. Rijkdom aan bouwkunst, maar ook aan beeldende voorstellingen die een spiegel vormen van geloven, denken en leven in vroeger eeuwen. Waar kerken in hun voortbestaan bedreigd worden, steekt de Stichting Alde Fryske Tsjerken de reddende hand uit. De stichting nam al 38 kerken over en onderhoudt die. Samen vormen ze een prachtige afspiegeling van het totaal.

BAKENS IN HET LANDSCHAP

Een paradepaardje van de Stichting Alde Fryske Tsjerken is de kerk in Hegebeintum. Hij is gelegen op de hoogste terp van Fryslân en van verre zichtbaar. Ook andere stichtingskerken op noordelijke terpen vormen een duidelijke markering van het landschap, zoals Ginnum, Lichtaard en Hijum. In het vlakke greideland tussen Leeuwarden en Bolsward markeren dorpsstorens tussen een groepje huizen de horizon, bijvoorbeeld in Boksum, Blessum en Jorwert. De kerken zijn de masten op groene schepen in de graslandzee. Hetzelfde geldt voor Jouswier bij Dokkum, Swichum bij Leeuwarden en Westhem tussen Workum en Bolsward. Deze merktekens zijn niet weg te denken uit het Friese landschap.

Jorwert, romaans, tufsteen, 12de eeuw

Feinsum, romaans, baksteen, eerste helft 13de eeuw, gotische ingang ca. 1500

ROMAANS EN GOTIEK

In 754 werd Bonifatius bij Dokkum vermoord, maar het christendom kreeg toch voet aan de grond in het noorden. Tussen 800 en 1000 zijn diverse kerkjes gebouwd van hout en zoden en bedekt met riet. De bouw van stenen kerken kwam pas goed op gang na het vertrek van de Noormannen, dus na het jaar 1000. Hiervoor gebruikte men tufsteen, een grijze natuursteen uit het Eifelgebergte, die via Rijn en IJssel naar onze streken vervoerd werd. Ongeveer veertig kerken in Fryslân bestaan nog geheel of gedeeltelijk uit tufsteen. In de tweede helft van de 12de eeuw ontdekte men dat het mogelijk is om van klei steen te bakken en al spoedig ging men over op het bouwen met de goedkopere baksteen. Rond 1200 vond deze overgang zijn beslag.

De oudste Friese kerken zijn gebouwd in de romaanse stijl, waarbij de rondboog en de horizontale lijn overheersen. De ramen zijn klein om de dragende functie van de muren niet te ondermijnen. Ze zijn vaak tamelijk hoog aangebracht, opdat men zo weinig mogelijk last zou hebben van tocht. De tufsteenkerken in Hegebeintum en Jorwert uit het begin van de 12de eeuw hebben nauwelijks muurversiering. In de kerken van Hijum en Ginnum, die in de tweede helft van die eeuw zijn gebouwd, is dat al anders. Die hebben spaarvelden met iets terugspringend metselwerk en aan de bovenzijde een rij ronde boogjes. De bakstenen romaanse kerken van de Stichting Alde Fryske Tsjerken dateren uit de eerste helft van de 13de eeuw: Feinsum, Swichum, Raerd en Westernijtsjerk. Bij de meeste romaanse kerken zijn later grote ramen in de zuidmuur gezet voor meer zonlicht. Ook werd meer dan eens het koor vernieuwd. Ondanks die veranderingen zijn de romaanse dorpskerken kenmerkend voor Fryslân.

In de provincie Groningen is een aantal kerken bewaard gebleven uit de 13de en eerste helft 14de eeuw, die een geheel eigen stijl vertonen: de romano-gotiek. Kenmerken zijn de indeling van het muurwerk, de kraalprofielering en het siermetselwerk. We treffen deze ook aan bij enkele kerken van de Stichting Alde Fryske Tsjerken. In Hantumhuizen zijn de nissen voorzien van siermetselwerk in diverse vormen, terwijl kraalprofielen zijn aangebracht langs ramen, nissen en ingangen. Een rijke muurindeling en kraalprofielen zien we ook in Sybrandahûs. De kerk in Britsum is in 1875 met nieuwe steen ommetseld, maar bezit nog zijn romano-gotische koepelgewelven.

In Fryslân is de romano-gotiek niet tot bloei gekomen,

maar hier zijn in tegenstelling tot Groningen wel verscheidene gotische kerken verrezen. De aanzet tot de gotiek vinden we al in de 13de eeuw, maar de bloeitijd ligt in de 15de eeuw. In die tijd werden niet alleen grote stadskerken gebouwd, maar verrees ook een flink aantal forse dorpskerken. De twaalf gotische kerken van de stichting staan onder andere in Bears, Boksum, Boer en Britswert in het westen, en in Ter Idzard, Olterterp en Katlijk in het zuidoosten van de provincie. In deze stijl overheerst het verticale accent, bijvoorbeeld bij spitsbogen en steunberen. Door de steunberen is een massieve wand niet meer nodig en door grote ramen kon men tegemoetkomen aan de drang naar ruime belichting en openheid.

Sybrandahûs, romano-gotiek, ca. 1300

KERKBOW TUSSEN

1600 EN 1900

In verscheidene dorpen is in de 17de en 18de eeuw de oude middeleeuwse kerk afgebroken omdat hij bouwvallig was. Nieuwbouw was kennelijk goedkoper dan herstelwerk. De stichting bezit een tiental kerken uit deze periode. De oudste is Allingawier uit 1635, de jongste Zweins uit 1783. Het zijn vaak eenvoudige gebouwen met grote spitsboogramen. Enkele hebben nog de oude zeldaktoren, zoals Foudgum en Westhem. In Holwert staat een toren uit de 13de eeuw met een spits uit 1661 bij de grote nieuwe kerk uit 1776.

In de 19de eeuw werden in Fryslân verschillende kerken gebouwd in de toen heersende stijl van het neoclassicisme. In deze kunststroming lieten de architecten zich inspireren door de klassieke oudheid. Een indrukwekkend voorbeeld is de kerk in Sint Jacobiparochie, in 1843 gebouwd door architect Th. A. Romein. Bij de ingang rusten een drizijdig fronton en een kroonlijst op vier zuilen als bij een Griekse tempel. Het geheel wordt bekroond door een torentje dat bestaat uit een open lantaarn met zes zuilen. In dezelfde stijl, maar iets eenvoudiger bouwde Romein in 1843 ook de kerk in Terband.

KATHOLIEKE SPOREN.

De middeleeuwse kerken werden gebouwd voor de katholieke eredienst. Die werd bij de Reformatie in 1580 afgeschaft maar hier en daar vinden we er nog sporen van. Op de muur van de kerk in Bornwird is een grote figuur van Sint Christoforus geschilderd, daterend uit de 15de eeuw. Deze heilige werd veel vereerd, want men geloofde een dag beveiligd te zijn tegen de onverwachte dood – dat wil zeggen de dood zonder het sacrament der stervenden – als men 's morgens maar even een gebedje tot Christoffel had gericht. Ouder zijn de (sterk geschonden) schilderijen in het koor van Britsum. Deze dateren van 1270 en hebben betrekking op het lijden van Christus.

Andere herinneringen aan de katholieke tijd zijn de piscina in Boksum, een 'heilige gootsteen' waar de priester zijn vingers afspoelde na de mis, een nis voor het beeldje van een heilige boven de ingang in Blessum, het koorhek in Bears dat nu niet meer in het oosten maar in het westen van de kerk staat en een rij bergnissen in de zuidmuur van Westernijtsjerk.

Bears, gotiek, schip 13de eeuw, koor 14de eeuw

HARMONIE TUSSEN PREEKSTOEL EN HERENBANK

Toen de protestanten in 1580 de oude kerken overnamen werd (bijna) alles verwijderd wat voor die tijd een rol speelde in de liturgie, zoals altaren, heiligenbeelden, kruizen en doopvonten. De protestanten lieten de preekstoel vaak wel staan, omdat ze die zelf konden gebruiken. In de hervormde kerkdienst vervulde hij een belangrijke rol. Niet meer de misviering bij het altaar stond centraal, maar de preek op de kansel. De preekstoel stond aan de zuidkant op ongeveer tweederde uit het westen en daar bleef hij ook staan als hij later vernieuwd werd.

In de 17de en 18de eeuw groeide rond de kansel een inrichting die kenmerkend is voor Fryslân. Tegenover de preekstoel kwam dikwijls een grote herenbank, vaak met familiewapen op de overhuiving. De beide meubels vormen optisch een evenwicht, maar zijn ook een afspiegeling van de verhoudingen ter plaatse: het geestelijke gezag tegenover het wereldlijke, ofwel de dominee tegenover de jonker of herenboer. Stichtingskerken met fraaie voorbeelden van deze inrichting zijn Bears, Britsum, Jorwert en Olterterp. Stuk voor stuk interieurs met een harmonieus ensemble dat een grote monumentale uitstraling heeft.

Allingawier, 1635

Britsum, muurschildering, Aäron, tweede helft 13de eeuw

Bij nieuwbouw van kerken in de 17de en 18de eeuw week men vaak af van het oude patroon en plaatste men de preekstoel niet meer aan de zijkant, maar aan het eind van de ruimte. De reden hiervan was meestal dat dominees liever alle kerkgangers recht voor zich hadden dan dat zij naar verschillende kanten moesten kijken. Een betreuenswaardige ontwikkeling, want het totaalbeeld van de inrichting werd niet alleen strakker, maar ook simpeler. Voorbeelden zijn Uitwellingerga (1690), Schurenga (1715), Goingsarijp (1770) en Augsbuurt (1782). Ook bij een aantal middeleeuwse kerken werd om dezelfde reden de inrichting veranderd van dwarsnaar lengteopstelling, bijvoorbeeld in Blessum, Boer, Lichtaard en Swichum.

PREEKSTOELPRACHT

Geen streek in Nederland is zo rijk aan preekstoelen met beeldende voorstellingen als Fryslân. In onze provincie staan tientallen kansels die rijk versierd zijn met verhalende taferelen of symbolische figuren. De Stichting Alde Fryske Tsjerken bezit enkele fraaie voorbeelden. In Schalsum is op het voorpaneel van de kansel uit 1711 het Laatste Avondmaal van Christus met zijn discipelen uitgebeeld. Op de andere vier panelen staan de apostelen met hun attributen: Mattheus met engel, Marcus met leeuw, Lukas met os en Johannes met adelaar. In eenvoudiger uitvoering staan ze op de preekstoel in Olterterp uit 1780 met als vijfde figuur Mozes met de Tien Geboden.

Van hoge kwaliteit is het snijwerk op de preekstoel in Bears, gemaakt in 1759 door Eylardus Swalue. Vrouwenfiguren op de panelen stellen de zeven christelijke hoofddeugden voor. Dit zijn Geloof met wetstafels, bijbel en avondmaalsbeker, Hoop met anker, Liefde met

kinderen, Standvastigheid met zuil, Voorzichtigheid met slang en spiegel, Gerechtigheid met zwaard en weegschaal en Waarheid met zon en palmtak.

ORGELS: SCHOONHEID VAN KAST EN KLANK

Ook verscheidene historische orgels zijn aan de stichting toevertrouwd, sommige met een eenvoudige kast, andere met een rijk versierd front. Vlak bij elkaar, in Blessum en Boksum, staan twee orgels uit de 17de eeuw. Dat in Blessum werd in 1659 gebouwd door Willem Meynerts en dat in Boksum in 1675 door Jan Harmens Camp. Beide fronten zijn omgeven door een op hout geschilderd gordijn.

In 1780 begon in een nieuw tijdperk van orgelbouw met een duidelijk Friese identiteit. Belangrijke bouwers zijn Lambertus van Dam en Albertus van Gruisen en hun zoons. De Van Gruisens bouwden de orgels in Jorwert (1799) en Britsum (1861). De Van Dams bouwden de orgels in Sint Jacobiparochie (1845), Hegebeintum (1862), Schalsum (1862), Britswert (1868), Bears (1880) en Terband (1887). Orgelkenner Jan Jongepier noemt de klank van het orgel in Jorwert levendig en helder, die in Sint Jacobiparochie eerder lieflijk.

HERENBANKEN

In de meeste kerken met een inrichting uit de 17de of 18de eeuw staat een herenbank, een bank voor een voorname familie – vaak een jonker, soms een herenboer. Meestal staat de bank tegenover de preekstoel, onder andere in

Schalsum, preekstoel, Laatste Avondmaal, 1711

Britsum en Olterterp, soms in het koor, zoals in Hegebeintum.

Verscheidene herenbanken hebben een overhuiving die op twee zuilen rust en aan de voorzijde een of meer familiewapens draagt. In Britsum staat een bank uit het midden van de 17de eeuw voor de familie Burmania en een bank uit ongeveer 1700 voor de familie Van Wyckel, de laatste met een alliantiewapen. De grote overhuifde 17de-eeuwse bank in Hegebeintum heeft in het ruggeschot vier gesneden wapens: Huygh, Verrutius (?), Jeltinga en Van Nijsten. Na 1762 kreeg de bank een opzetstuk dat tussen rococoversieringen het alliantiewapen De Schepper-Van Cochoorn van Scheltinga draagt. Het wapen wordt gehouden door twee leeuwen. Imposant is de driedubbele bank in Jorwert (circa 1650), eenvoudiger zijn de banken Bears en Olterterp.

ROUWBORDEN

In de 17de en 18de eeuw werden in veel kerken rouwborden opgehangen. Met opschriften en familiewapens herinnerden zij aan belangrijke lieden. Wapenkenner Douwe van der Meer schat dat er aan het eind van de 18de eeuw in Fryslân meer dan tweeduizend borden in de kerken hingen. Na de komst van de Franse troepen in 1795 moesten ze op last van de Bataafse republiek verwijderd worden 'als hatelijke overblijfsels van de ongelijkheid en hoogmoed der voorige tijden'. Het overgrote deel werd vernietigd, een klein aantal bleef bewaard: 133 borden in 29 kerken.

De grootste collectie rouwborden in een kerk is die in Hegebeintum. Liefst zestien borden herinneren aan de bewoners van Harsta-state. Het oudste is een eenvoudig ruitvormig bord uit 1689 voor Louisa Albertina van Nijsten. Het volgende stadium is een zwart geschilderde rouwkas met zuilen aan weerskanten en op het middenveld een geschilderd familiewapen en opschrift. Een voorbeeld is de rouwkas voor Gideon van Cochoorn uit 1724. Later werd het snijwerk rond de rouwkassen steeds uitbundiger zoals op de kas voor Johanna Maria van Nijsten uit 1748 met doodssymbolen in de randen. Andere kerken van de stichting met rouwborden zijn Augsbuurt, Jouswier, Olterterp en Oostrum.

Jouswier, rouwborden, 18de eeuw

ANDERE BIJZONDERHEDEN

Naast de hierboven omschreven bijzonderheden, zijn er nog allerlei interessante zaken in de kerken van de Stichting Alde Fryske Tsjerken, zoals de grafstenen. De opschriften, teksten en wapens vertellen over de geslachten die hier begraven liggen. De stenen trekken dan ook steeds belangstelling. Bij excursies proberen velen de namen te ontcijferen. Dat geldt ook voor de epitafen – gedenkstenen in de muur – in Hantumhuizen Ter Idzard en Zweins. Goingarijp bezit gebrandschilderde glazen met namen en familiewapens uit 1770 en bij deze kerk aan het Sneekmeer staat een klokkenstoel. Klokkenstoelen bezit de stichting ook in Katlijk en Nijcholtwolde.

Een aantal kerken kan wijzen op uniek bezit. Zo heeft Boksum een bord met opschrift dat verhaalt van de slag bij dat dorp in 1586, heeft Wier een astronomisch uurwerk dat in 1944 door een onderduiker werd gemaakt en heeft Westernijtsjerk banken met gesneden wangen uit de 16de eeuw. Dit zijn enkele in het oog lopende zaken, maar in feite heeft iedere kerk zijn eigen bijzonderheden. Elk bezoek levert verrassingen op. Met hulp van de Stichting Alde Fryske Tsjerken kan dat nog lang zo blijven.

Britsum, herenbanken, 17de eeuw

BERBER BIJMA

Eerbiedwaardig van buiten, maar binnen vol leven

Grote verscheidenheid aan activiteiten in monumentale kerken

Sint Jacobiparochie, concert Nynke Laverman, foto Jan Bonefaas

Van buiten hebben ze allemaal iets van elkaar: eerbiedwaardige monumentale gebouwen, vindplaatsen van serene rust. Maar schijn bedriegt: in veel kerken van de Stichting Alde Fryske Tsjerken bruist het van leven en activiteiten.

Het is wat paradoxaal. In en rond de kerk van Hegebeintum is het zó heerlijk rustig, dat er verscheidene mensen op af komen. En dus is het meteen wat minder rustig. Liefst 10.000 bezoekers trekt het bezoekerscentrum onderaan de hoogste terp van Nederland jaarlijks. Ongeveer de helft daarvan loopt door naar de kerk bovenop de terp. De kerk is eigendom van de Stichting Alde Fryske Tsjerken. 'De mensen vinden het hier prachtig', vertelt gids Ysbrand van Slooten. 'De rust, de terp, het interieur. Dat trekt aardig wat mensen, maar

gelukkig kun je in het hoogseizoen nog altijd niet over de koppen lopen. In de winter is het landschap rondom de kerk wonderbaarlijk. Wonen hier ook mensen, wordt me dan weleens gevraagd.'

ROUWBORDEN

In het bezoekerscentrum zijn exposities te bezichtigen, onder meer over de afgraving van de terp. In de kerk zelf trekt de rijke collectie rouwborden de aandacht. De herdenkingsborden zijn in de loop der eeuwen gemaakt in opdracht van de bewoners van de nabijgelegen Harsta State. 'Het meest bijzondere is nog wel dat het interieur de Franse Revolutie heeft overleefd', zegt Van Slooten. 'In Leeuwarden is in die tijd bijvoorbeeld wél de tombe van de Nassau's verwoest; een plek als Hegebeintum is ontzien. Dat maakt het interieur heel waardevol.'

Sybrandahûs, concert De Kast, foto Alex Bouma

Hegebeintum, rondleiding door Ysbrand van Slooten, foto Leeuwarder Courant

Van Slooten was degene die 25 jaar geleden het initiatief nam om rondleidingen te geven in de bijzondere kerk. Het bezoekerscentrum – met horeca – kwam pas later. In de beginjaren kwamen er jaarlijks 1000 tot 1200 mensen, herinnert hij zich. De kerk was destijds twee dagen per week geopend. Inmiddels is dat zeven dagen per week en is het aantal bezoekers vertienvoudigd. De laatste jaren komen er vooral veel Belgen, zegt Van Slooten, die dit jaar overigens stopt met rondleiden. 'De Belgen zijn Friesland blijkbaar aan het ontdekken. De Duitsers laten het juist afweten.'

Naast de vele rondleidingen wordt de kerk ook gebruikt voor rouw- en trouwdiensten. De kerk is aangewezen als plek waar huwelijken niet alleen voor de kerk maar ook voor de burgerlijke stand kunnen worden gesloten. In 2010 vonden er zo'n vijf burgerlijke huwelijken plaats. Ook klassieke muziek klinkt er regelmatig, bijvoorbeeld Russische koormuziek. Daarnaast wordt de kerk een enkele keer voor een lezing gebruikt.

REPUTATIE

Een paar kerken die in het bezit zijn van de Stichting Alde Fryske Tsjerken worden nog regelmatig gebruikt voor kerkdiensten. Dat is bijvoorbeeld het geval in de Radboudkerk van Jorwert. De kerk wordt gehuurd door de protestantse gemeente Westerwird (waaronder een aantal plaatsen vallen) en door de oud-katholieke parochie Sint Martinus. Daarnaast wordt de kerk verhuurd voor culturele activiteiten. Soms zeer toepasselijke, zoals het theaterstuk *Zelle* van Freark Sminck en Hoite Pruiksmā, over een legendarische Leeuwarder predikant.

In de Groate Kerk van Sint Jacobiparochie zijn culturele activiteiten de *core business* geworden. De organiserende commissie heeft daarmee inmiddels een reputatie opgebouwd; de concerten trekken mensen uit de wijde

regio en zelfs van buiten de provincie. Die aantrekkelijkheid is waarschijnlijk te danken aan het brede aanbod en niet minder aan de kwaliteit, vertelt Janet Groeneveld, pr-medewerker van Stichting Kultureel Sintrum De Groate Kerk. 'Wij streven een bepaald niveau na en hebben daarmee in de loop van de jaren een goede naam opgebouwd. We hebben bijvoorbeeld regelmatig conservatoriumstudenten of leerlingen van de Rein Ferwerda Academie, die podiumervaring willen opdoen. De kerk is eigenlijk overal geschikt voor; we nemen alleen geen popmuziek op in onze programmering. Over popconcerten is de afspraak gemaakt dat die plaatsvinden in een andere accommodatie in onze gemeente, Ons Huis in Sint Annaparochie.'

De culturele activiteiten in de Groate Kerk begonnen in 1980, toen de markante dorpskerk na twintig jaar leegstand definitief haar religieuze functie verloor. 'Het

Activiteiten en bijzonderheden in diverse kerken

Allingawier	onderdeel van Aldfaers Erfroute
Bears	infocentrum states en stinzen
Boksum	regelmatig kerkdiensten PKN-gemeente
Britsum	unieke fresco's
Britswert	verhuurd als vergaderlocatie
Foudgum	expositie Piet Paaltjens/François Haverschmidt
Ginnum	atelierkerk
Hegebeintum	op hoogste terp van Friesland / rijkdom aan rouwborden
Jorwert	maandelijkse kerkdiensten oud-katholieke parochie
Katlijk	dorpshuis, trouwlocatie, concerten
Olterterp	regelmatige kerkdiensten Gereformeerde Kerk (hersteld)
Raard	museum Oerka Verbeek
Sibrandahûs	concertpodium
Sint Jacobiparochie	cultureel centrum, pelgrimsinformatiecentrum
Ter Idzard	trouwlocatie, concerten, streekarchief

In de meeste kerken vinden incidenteel kerkdiensten, concerten en exposities plaats. Kijk voor de actuele informatie over de culturele programmering in de Uitagenda op www.aldefryskeksjerken.nl

Katlijk, meditatie, foto Gerhard Bakker

Ter Idzard, de kerk als streekarchief, foto Joop Sanders

bestuur van het Kultureel Sintrum begon voorzichtig met zo'n zes culturele activiteiten per jaar en dat zijn er steeds meer geworden. We zitten nu ongeveer op het dubbele.' De kerk wordt vooral gebruikt voor muzikale activiteiten, omdat de akoestiek tot voor kort minder geschikt was voor het gesproken woord.

Daarin komt echter verandering met de restauratie van de kerk, die dit voorjaar is afgerond. Met enkele aanpassingen zijn voordrachten en lezingen straks ook goed te volgen in de kerkzaal.

PELGRIMSCENTRUM

De restauratie behelst veel meer dan alleen de geluidsinstallatie. Er komt een nieuwe vloer, de kerk is van binnen en buiten opnieuw gestuukt en geverfd en er komt een nieuwe lichtinstallatie. Ook de toren is aangepakt. In de Groote Kerk opent bovendien een Pelgrimsinformatiecentrum zijn deuren. De kerk is het startpunt van een van de vele routes naar Santiago de Compostella, en trekt daarom al lange tijd verscheidene pelgrims en andere 'reli-toeristen'. Met de

grondige opknapbeurt krijgt de kerk een nieuwe functie die daarop inspeelt. Het Nederlands Genootschap van Sint Jacob wordt huurder van het voorportaal van de kerk. Bij de invulling wordt samengewerkt met de Friese Stichting Sint Jabikspaad. De gebruikelijke zomerexpositie over het Jabikspaad wordt vervangen door een structurele expositie rondom de route en het thema pelgrimeren, op de eerste verdieping. De nieuwe, tweede verdieping wordt een stiltecentrum. Op de begane grond komt een informatiebalie met informatie over het Jabikspaad en over de omgeving, dat minimaal twee zaterdagen per maand geopend zal zijn.

Met de bredere functie die de kerk krijgt, zal naar verwachting het aantal bezoekers toenemen. Wellicht profiteert de culturele commissie, organisator van de culturele activiteiten, daar ook van. Belangrijk is dat de kerk na de restauratie nog geschikter wordt voor veel uiteenlopende activiteiten, zegt Janet Groeneveld. 'De kerkzaal kan ruimte bieden aan zo'n 250 mensen, maar omdat we de indeling kunnen veranderen zoals we willen, is de zaal ook geschikt voor kleinere concerten. Zo

Raard, expositie Irene Verbeek

hadden we bijvoorbeeld een voorstelling van Compagnie Barrevoet, waarbij de mensen in een kring zonder podium zaten. Dat geeft een heel intieme sfeer.'

De architect wilde met de restauratie een aantal oude elementen van het kerkgebouw terughalen. Na de restauratie staan er daarom negen opgeknapte kerkbanken tegenover het podium. 'Ze staan redelijk naar achteren', zegt Janet Groeneveld, 'zodat ze niet te zeer opvallen als ze niet gebruikt worden, bijvoorbeeld bij een staande receptie'. In dat geval wordt de kerkzaal 'leeg' gebruikt. Zo hield de vorige burgemeester van Het Bildt bij zijn aantrede en zijn vertrek receptie in de Groate Kerk. Ook voor bruiloften en rouwdiensten wordt de kerk overigens veel gebruikt, en eens per jaar voor een vesperdienst. 'En niet te vergeten voor cd-opnames', zegt Janet Groeneveld. 'Daar is de akoestiek erg geschikt voor.'

LUCHTSPIEGELING

Ook in Bears kunnen stellen zowel voor de wet als voor de kerk trouwen. Dat kan niet alleen in de monumentale kerk – in bezit van de Stichting Alde Fryske Tsjerken – maar ook in Uniastate, de opvallende 'luchtspiegeling' die kunstenaar Bep Mulder maakte naar het voorbeeld van de state die ooit op die plek stond. Bij mooi weer een unieke plek om te trouwen: in een 'gebouw', maar toch in de open lucht. De originele 'Poarte' staat er nog naast.

De kerk, de poort en het silhouet van Uniastate worden beheerd door de Stichting Tsjerke en Uniastate Bears. Beheerder Pieter van Gunst is er regelmatig te vinden, evenals verscheidene vrijwilligers. Samen zorgen zij dat de kerk in herfst en winter drie dagen per week open is en in voorjaar en zomer alle dagen behalve maandag. 'Het gebeurt bijna nooit dat er niemand komt', vertelt Van Gunst. Topstuk van de kerk is de preekstoel, door kenners wel omschreven als de mooiste preekstoel van alle kerken die de Stichting Alde Fryske Tsjerken in bezit heeft.

Wie naar Bears gaat, krijgt overigens meer voorge-

Katlijk, foto Johan Brouwer

schoteld dan alleen informatie over de kerk, de poort en Uniastate. In het voorportaal van de kerk en op de kraak achter het orgel is een bezoekerscentrum met mediatheek ingericht over states en stinzen in Friesland. Bears maakt bovendien onderdeel uit van zowel een 'doarpskuier' (wandeling van vier kilometer door Jellum en Bears) als van de fietsroute 'Staten en Stinzen'.

Het gastenboek staat vol enthousiaste reacties. Van Gunst: 'Zowel over de kerk als over Uniastate zijn bezoekers heel positief. Ze waarderen vooral de toelichting. Bijvoorbeeld over de preekstoel. Daarop staan afbeeldingen van de zeven christelijke deugden. Veel mensen zien dat niet als we hen er niet op attenderen. Daarom zijn ze blij dat wij er een verhaal bij kunnen vertellen.'

Feinsum, optreden Theamus, foto Jan ten Napel

Gerhard Bakker, foto Frans Andringa

BERBER BIJMA

‘Goede ideeën kunnen geld genereren’

**Gerhard Bakker,
directeur Alde Fryske Tsjerken**

Gerhard Bakker is sinds twee jaar directeur van de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Een droom die werkelijkheid werd: ‘Erfgoed is mijn passie.’ Een portret aan de hand van tien vragen.

In welke Nederlandse kerk zou u graag een uurtje zitten?

‘De Grote Kerk van Leeuwarden. Ik heb me verdiept in de geschiedenis van het gebouw; ooit was het de kapel van een klooster. Het is een indrukwekkende plek waar de stenen tot je spreken. De laatste tijd kom ik er overigens minder vaak. De glazen entree is geweldig geworden, maar aan het nieuwe podium moet ik nog altijd een beetje wennen.’

Wat zou u doen als u een uurtje in de Grote Kerk zit?

‘Ik mag graag achterin zitten. Mijmeren, de stilte zoeken. Het gebouw, de ruimte op me laten inwerken. Een kerk doet iets met je. Dat hoor ik veel mensen zeggen, en dat lees je ook terug in de gastenboeken in onze kerken.’

Wat is het mooie aan uw werk?

‘Het contact met de plaatselijke vrijwilligers rondom een kerkgebouw is een van de mooiste onderdelen van mijn werk. Zij houden van het gebouw en steken er veel energie in. Het is bewonderenswaardig hoeveel er gebeurt.’

‘Verder vind ik het leuk om creatieve ideeën te verzinnen voor toekomstig gebruik. Dat het bijvoorbeeld gelukt is om in het voorportaal van de Grote Kerk te Sint Jacobiparochie een Pelgrimsinformatiecentrum te realiseren, geeft me veel voldoening. Daaraan zie je: goede ideeën kunnen geld genereren.’

Sluit uw huidige baan aan bij het journalistieke werk dat u hiervoor deed?

‘Het komt me goed van pas dat ik heb geleerd om de meest complexe problemen terug te brengen tot één A4’tje. Als de kern van de zaak duidelijk is, kan het stichtingsbestuur een besluit nemen. Als ik vroeger langs het Monumintehûs fietste, waar de Stichting Alde Fryske Tsjerken gehuisvest is, droomde ik er wel eens van om daar te kunnen werken. Die droom is werkelijkheid geworden. Erfgoed en monumentenzorg zijn mijn passies.’

Wat vindt u het meest lastig aan uw werk?

‘Ik ben soms ongeduldiger en ambitieuzer dan de omstandigheden toelaten. Maar ik heb inmiddels wel geleerd om geduld te hebben.’

Het is in de praktijk niet zo makkelijk om nieuwe functies te verzinnen voor lege kerken, als je daar de voorwaarde aan stelt dat het gebruik voldoende inkomsten moet genereren voor de instandhouding van het gebouw.’

Is de ontkerkelijking een zegen of een vloek voor de Stichting Alde Fryske Tsjerken?

‘De leegloop van de kerken was een van de redenen voor de oprichting van de stichting, in combinatie met de bevolkingskrimp. Binnen de kerken is veel gedaan om

de secularisatie tegen te gaan, maar dat blijkt een niet zo makkelijk te keren ontwikkeling. Overigens zijn in Friesland totnogtoe relatief weinig kerken overgedragen, op dit moment 38. Onze Groningse collega-organisatie heeft er veel meer overgenomen: 64. Daar is de bevolkingsrimp en de secularisatie sneller gegaan. De komende jaren zullen ook in Fryslân veel kerken vrijkomen en daarin willen wij onze verantwoordelijkheid nemen.'

Wat houdt dat in?

'Na het wat afhoudende beleid van de afgelopen jaren hebben we de deur voor over te nemen kerken nadrukkelijk weer opengezet. Er is in principe geen kwalitatieve selectie aan de poort; over iedere monumentale kerk valt te praten. Maar we vragen wel een meegeefsom. Nu het Rijk zich terugtrekt en de subsidie voor monumentenzorg verlaagt, moeten we meer aandacht aan de meegeefsom besteden dan vroeger. Overigens hebben wij er vanzelfsprekend ook begrip voor dat de kerkelijke gemeenschap een bedrag moet overhouden voor de continuïteit van de pastorale zorg.'

Erfgoed staat in de belangstelling, de vrijkomende kerken zijn speerpunt in het provinciebeleid. Zit het tij mee?

'Het probleem van vrijkomende kerkgebouwen wordt inderdaad erkend. Gedeputeerde De Vries gebruikte vorig jaar bij ons jubileumfeest in Holwerd het beeld van de tocht van het volk Israël door de woestijn. Na veertig jaar 'zwerven' wil de provincie ons helpen om de rivier, de spreekwoordelijke Jordaan, over te steken. De provincie ziet haar verantwoordelijkheid. Elders in het land zien ook steeds meer burgerlijke gemeenten hun rol in de zorg voor lokale monumenten. Het is te hopen dat die ontwikkeling ook in Fryslân op gang komt. Wij gaan dat waar mogelijk stimuleren.'

Hoe ziet het Friese kerkenlandschap er over veertig jaar uit?

'Verder dan tien jaar durf ik niet te kijken. Onze stichting zal een fors groter aantal kerken in eigendom hebben. Een aantal, vooral gereformeerde kerken zal gesloopt of herbestemd zijn. En er zal een aantal dorpen zijn dat zelf de verantwoordelijkheid heeft genomen voor de instandhouding van het kerkgebouw.'

Welke rol speelt de stichting tegen die tijd?

'Ik hoop en verwacht dat Fryslân trotser zal zijn op de Stichting Alde Fryske Tsjerken dan nu. Veel mensen realiseren zich niet dat het behoud van een monumentale kerk in feite neerkomt op de concrete afweging: nemen we als dorp een hypotheek van een paar ton om de kerk te kunnen kopen, of dragen we onze kerk aan de stichting over? Wij zullen er alles aan doen om de samenleving duidelijk te maken wat onze verdiensten zijn en hoe wij dienstbaar willen zijn. In samenwerking met de dorpsbewoners. Want de stichting kan veel doen, maar niet zonder het dorp.'

Oude Friese kerken hebben uw steun nodig

De Stichting Alde Fryske Tsjerken spant zich al meer dan veertig jaar in voor het behoud van monumentale kerken in Fryslân. Naast schenkingen en donaties vormen de erfstellingen en legaten een belangrijke bron van inkomsten. Mede dankzij de bijdragen van mensen die de stichting gedenken in hun testament, zijn wij in staat om het culturele erfgoed te onderhouden en een zinvolle functie in de Friese samenleving en het landschap geven.

De Stichting Alde Fryske Tsjerken is een Algemeen Nut Beogende Instelling (ANBI). Dankzij die status zijn uw giften fiscaal aftrekbaar en hoeft de Stichting bovendien geen belasting (successierecht) te betalen over erfstellingen en legaten. Voor veel mensen is dat een belangrijk argument bij het opmaken van hun testament; zij geven liever aan een goed doel dan aan de fiscus.

Wie de Stichting Alde Fryske Tsjerken wil opnemen in het testament, kan kiezen voor een erfstelling of voor een legaat. Bij een erfstelling wordt uw erfenis verdeeld over een of meerdere doelen, die elk een gedeelte krijgen. Bij een legaat kiest u ervoor om de Stichting Alde Fryske Tsjerken een van te voren vastgesteld bedrag na te laten.

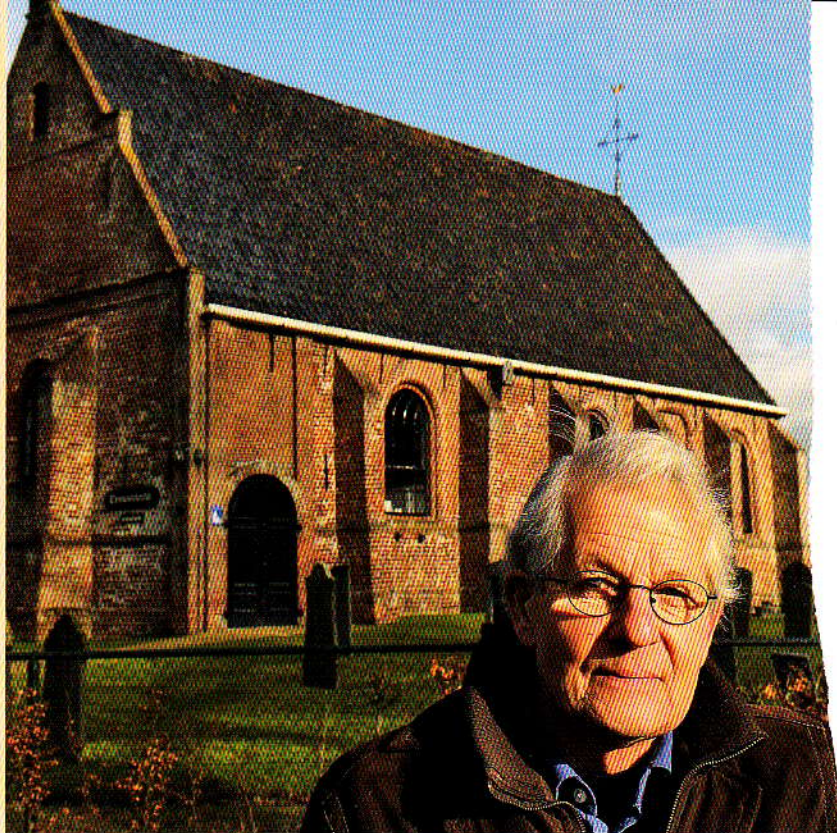
Een erfstelling of legaat dient door een notaris te worden vastgelegd in een testament. Wilt u daarover nadere informatie ontvangen, dan kunt u via het bureau van de Stichting Alde Fryske Tsjerken contact opnemen met bestuurslid (en oud-notaris) mr. E.M.W. de Lange uit Leeuwarden. Hij informeert u graag over onder meer fiscale en notariële zaken.

De Stichting Alde Fryske Tsjerken biedt de mogelijkheid om een "fonds op naam" in het leven te roepen als u minstens € 50.000 wilt schenken. Dit kan desgewenst via een lijfrenteconstructie. De stichter bepaalt zelf de naam en het doel van het fonds. Vanzelfsprekend moet de bestemming van de schenking aansluiten bij de doelstelling van de stichting. De Stichting Alde Fryske Tsjerken zorgt voor een verantwoord beheer van het geld en stuurt de stichter van het 'fonds op naam' een jaarlijkse rapportage.

JAAP VAN DER BOON

Zien en luisteren naar een gebouw

*Architect Rudolf Wielinga over
restauraties*

Rudolf Wielinga, foto Frans Andringa

Behoud van monumenten is te vergelijken met het zeilen langs klippen: je komt allerlei hindernissen tegen. Onwil van een eigenaar, beestjes als de bonte knaagkever, bouwvakkers die muren meedogenloos zandstralen... Bovendien kom je steeds voor de vraag te staan in welke 'originele' staat je een gebouw terug wilt brengen. Architect Rudolf Wielinga heeft in zijn lange loopbaan bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg alle facetten meegemaakt.

Toen de uit Leeuwarden afkomstige Wielinga in de tweede helft van de jaren '60 toegelaten werd tot de Academie voor Bouwkunst in Amsterdam, was hij de eerste student met een restauratieachtergrond. Restaureren was in die tijd niet populair in de architectuurwereld. 'Terwijl tegenwoordig bij wijze van spreken iedereen afstudeert op oude bouwkunst.'

Wielinga werd in 1970 restauratiearchitect bij de Rijksdienst voor Monumentenzorg (nu Rijksdienst voor Cultureel Erfgoed). Zijn taak was het beoordelen van verbouwingsplannen van rijksmonumenten en het begeleiden van restauraties. Daarbij moest hij als architect de subsidiabele kosten bij een restauratie vaststellen en – tot de nieuwe Monumentenwet van 1988 – restauratievergunningen verlenen.

RESTAURATIEOPVATTINGEN

Wielinga maakte tijdens zijn loopbaan twee restauratieopvattingen mee: reconstructie en consolidatie. Bij reconstructie wordt de vroegste bouwtijd van bijvoorbeeld een kerk zo getrouw mogelijk teruggebracht. In de tijd dat de zogenaamde neostijlen in trek waren – eind 19de en begin 20ste eeuw – werden verdwenen elementen vaak teruggebracht met nieuwe materialen, zoals Portland-cementspecie. De restaurateurs hadden

uitsluitend gevoel voor de gaafheid van de stijl van een bepaald gebouw. In de loop van de 20ste eeuw probeerde men die reconstructie steeds meer door te voeren met originele materialen, zoals kloostermoppen. Daarbij werd veel metselwerk vernieuwd, zoals bij de kerk van Murmerwoude (Damwâld) en Hantumhuizen. Dat leverde wel een 'net' gebouw op, maar in feite stond er een nieuw bedehuis. 'Dat de mensen een 'nette' kerk willen hebben, vind ik een van de grootste rampen voor monumenten', stelt Wielinga.

Door radicale opknapbeurten worden niet alleen oude bouwsporen uitgewist, maar kunnen ook overgebleven materialen beschadigd raken. Veel kerken die in de 19de eeuw of eerder bepleisterd werden, zijn bij 20ste-eeuwse restauraties ontdaan van hun stuclaag. Zoals de 'âlde wite' kerk van Buitenpost. Daarmee vernielden restaurateurs vaak ook de harde buitenlagen van bakstenen en het oude voegwerk.

Voor na 1970 werd voornamelijk de consolidatieopvatting toegepast bij restauraties. Zoveel mogelijk behoud van de bestaande materialen – ook later aangebrachte veranderingen – staat daarbij voorop. De bouwkundigen proberen sindsdien bij een grondige opknapbeurt van een monument de bouwgeschiedenis zichzelf te laten vertellen in de muren, het dak, en de inrichting. Mensen kunnen dan aan het gebouw aflezen waar ramen zijn geplaatst, waar oude en nieuwe steensoorten in de muur zitten en dergelijke. Zo is in 1977 de omstreeks 1525 gebouwde laatgotische kerk van Katlijk conserverend gerestaureerd. Daarbij zijn zoveel mogelijk restanten oud pleisterwerk en voegwerk behouden.

BAARHOKJE

Wielinga stuitte zo bij zijn werk aan de middeleeuwse kerk van Wetzens in de jaren '70 op een slordig gepleisterd

deel van de noordgevel. Het bleek dat hier vroeger een kapel tegen het bedehuis gestaan had. Hij liet dat stuk muur niet netjes wegwerken, maar moest wel iets doen om afkalving van dit gedeelte tegen te houden. De monumentenarchitect stelde daarom voor een houten gebouwtje tegen dit muurvlak te zetten, zodat het tegelijk beschermt en als baarhokje dienst doet.

Vocht is een van de belangrijkste vijanden van een gebouw. Dat geldt met name voor de drie gemetselde torenspitsen die Fryslân telt: Harich, Oudega (gemeente Smallerland) en Surhuizum. De omstreeks 1300 gebouwde toren van Surhuizum werd in de jaren '70 gheel vernieuwd met speciaal gebakken kloostermoppen, met een schuin afgehakte zijde, zodat het insijpelende water automatisch kan worden afgevoerd. 'Ik geloof dat het nu goed gaat', zegt Wielinga.

Andere tegenstanders zijn kleine beestjes als de boktor en de bonte knaagkever en plantaardige wezens, zoals de zwam. Ze zijn er altijd geweest en het is moeilijk na te gaan hoe ze na een restauratie er toch weer in slagen hun vernietigende werk in een rijksmonument te doen. 'Hou het droog, hou het droog', is het adagium van de gepensioneerde architect. Ook hier is weer een 'maar' bij. Als de kachel te hoog staat, kunnen er scheuren in het houten kerkmeubilair ontstaan.

De structurele verlaging van het grondwaterpeil is eveneens een gevaar voor menig historisch pand. Het zorgde onder andere bij de Martinikerk in Bolsward en de bijzondere kerktoeren van Aldeboarn voor verzakking. 'De Rijksdienst heeft veel subsidie in de grond moeten stoppen', zegt Wielinga.

De behandeling van voegwerk is tegenwoordig een bron van zorg voor restauratiedeskundigen. Vaak wordt

Oldeberkoop, zuidmuur vóór de restauratie in 1927-'30 ; foto Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed

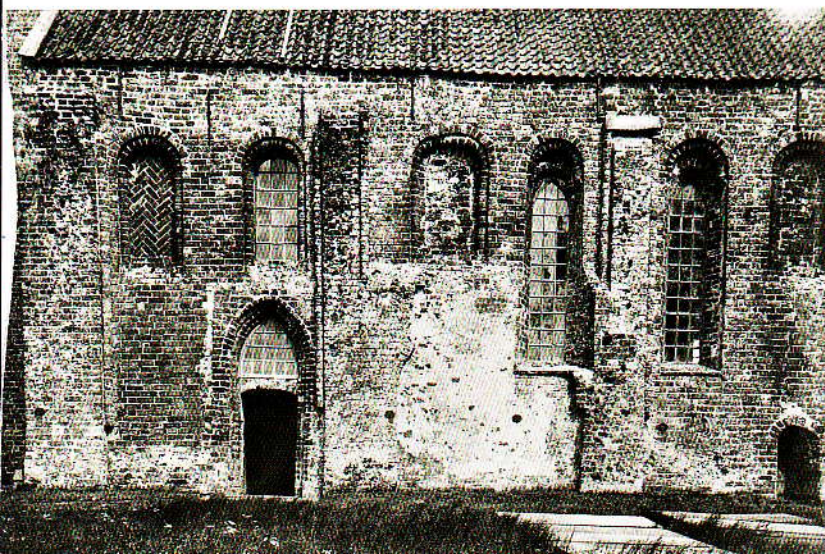
Oldeberkoop, zuidmuur na de restauratie

een hele muur met veel geweld gezandstraald en de voeglaag tot grote diepte weggehaald. Wielinga: 'Het originele voegwerk is zo essentieel. Het snijwerk in bijvoorbeeld de 18de eeuw is zo fijn, dat is niet na te maken.' Het zijn vaak de niet in restauratie deskundige aannemersbedrijven die geen rekening houden met de waarde van het oude voegwerk.

'DODEKOPROOD'

Zelf was Wielinga kort geleden – samen met bouwkundige Klaes Sytsma en bestuurslid Jan Doede Niemeijer – als architect betrokken bij de restauratie van de middeleeuwse kerk van Boer, die nog wel een pleisterlaag had. Dit gebouw van de Stichting Alde Fryske Tsjerken had twee verschillende kleuren op de muren: roze en okergeel. De vraag was welke nieuwe kleur de stichting

Hantumhuizen, zuidmuur vóór de restauratie in 1939-'42 ;
foto Instituut voor Christelijk Cultureel Erfgoed

Hantumhuizen, zuidmuur na de restauratie

Westergeest, zuidmuur na de restauratie in 1954-'57.

de muren moest geven. Was het roze altijd roze geweest, of door de tijd roze geworden? Onder het roze zat een okergele kleur, maar zij kozen voor een voor Friese kerken niet zo voor de hand liggende rode kleur. 'Het is ook wel leuk, iets ondeugends te doen. We nemen wel aan dat de kleur 'dodekoprood' is geweest, maar later is verkleurd.'

Nederland mag dan sinds de vorige eeuw monumenten beschermen, dat betekent niet dat ze ook automatisch behoed worden voor verval. Wettelijk gezien kunnen eigenaren niet bestraft worden, als ze een rijksmonument laten verloederen. Ze hebben geen onderhoudsverplichting. Tot verdriet van vele liefhebbers is zo bijvoorbeeld een monumentale boerderij in Feinsum afgebroken na ernstige verwaarlozing.

Wielinga vindt het niet verstandig wanneer een monumentenambtenaar als politic-agent optreedt. 'Je moet niet denken dat je de wijsheid in pacht hebt. Het is beter

te bemiddelen tussen de verschillende belangen: het gebruik tegenover de bescherming van een historisch pand.' Niettemin heeft hij tijdens zijn loopbaan geleerd de stem te zijn van door verval bedreigde monumenten. 'Je moet kijken, zien, voelen en luisteren naar een gebouw en voor hem praten. Dat kan het gebouw zelf niet.' Helaas heeft Wielinga door slechte verbouwingen en verval veel procedures in gang moeten zetten om panden van de Rijksmonumentenlijst af te voeren.

PROVINCIALE MONUMENTENLIJST

De Monumentenwet van 1988 verplaatste de verantwoordelijkheid voor monumenten van het Rijk naar de gemeenten. Wielinga heeft ervaren dat deze decentralisatie niet goed is voor waardevolle, historische bouwwerken. 'De gemeenten hebben de deskundigheid niet in huis.' Zijn ideaal is om ook in Fryslân een provinciale

Bornwird, noordmuur na de restauratie in 1987-'88.

Kollum, zuidmuur na de restauratie in 1962-'69 met herstel van de stenen traceringen in de vensters.

monumentenlijst op te stellen – drie andere provincies hebben er al een – met voor deze regio waardevolle panden, naast de Rijksmonumentenlijst en lijsten van gemeentelijke monumentale panden. 'De toppers horen bij het Rijk. De toppers die regionaal belangrijk zijn, kun je vastleggen bij de provincie.'

Bij verschillende instanties zijn monumenten in goede handen, zoals de Stichting Hendrick de Keyser, de Hein Buisman Stichting en de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Laatstgenoemde verzekert het monumentale bezit van goed onderhoud, weet de weg naar de subsidies te vinden en is sinds vorig jaar een door de overheid officieel erkende organisatie voor monumentenbehoud.

Wielinga heeft als architect van de Rijksdienst veel contact gehad met de Stichting Alde Fryske Tsjerken, waarvan hij zelf na zijn pensionering ruim zes jaar geleden algemeen bestuurslid werd. Hij wijst in dit verband op de bouwkundige die de stichting jarenlang in dienst gehad heeft: 'Gelukkig hebben we hier Klaes Sytsma. Hij grijpt zelf in als er onderhoud moet plaatsvinden en hij begeleidt restauraties. Het was heel prettig samenwerken met hem.'

Hoe de toekomst eruit gaat zien voor monumentale gebouwen? Wielinga fronsst zijn voorhoofd als hij aan de grote Friese boerderijen denkt. 'Ze zijn machtig, niet te onderhouden. En het zijn er ontzettend veel.' Bij de kerken ziet hij de kerksluiting in met name kleinere plaatsen met lede ogen aan: 'De belangrijkste kerken staan in de kleine dorpen. Als je die tufstenen, romaanse gebouwen ziet, die zijn zo zeldzaam...'

Buitenpost, zuidmuur na de restauratie in 1976 zonder herstel van de traceringen in de vensters.

KERK	RESTAURATIE	ONDERDEEL	ARCHITECT	€
AUGSBUURT	1975-1976	schip en toren	Van Maanen en Zwart	29.108
BEARS	1981-1983	schip en toren	R. Kylstra	461.431
BLESSUM	1978	schip en toren	Van Maanen en Zwart	215.546
BLESSUM	1995	orgel	J. Jongepier	68.176
BOER	2007-2008	schip en toren	R. Wielinga	424.032
BOKSUM	1996-1997	toren	Kylstra & Brouwer	157.010
BOKSUM	2002-2003	schip	Kylstra & Brouwer	664.903
BORNWIRD	1989	muurschildering	Dubbeling en Partners	21.680
BORNWIRD	1987-1988	schip en toren	Dubbeling en Partners	204.824
BRITSUM	1992-1993	schip	Kylstra & Brouwer	354.521
BRITSUM	1997-1998	muurschildering	Kylstra & Brouwer	275.906
BRITSUM	1999	interieur	Kylstra & Brouwer	298.891
BRITSWERT	1975	schip en toren	Van Maanen en Zwart	247.046
FINKUM	1975	schip en toren	J.J.M. Vegter	68.176
GINNUM	1972	schip en toren	J.D. van der Molen	161.092
GINNUM	1997 en 2004	klokken en uurwerk	J. Kuipers	26.589
GOÏNGARYP	1980	klokkestoel	Bouw75	24.050
GOÏNGARYP	2000-2001	schip	Kylstra & Brouwer	132.059
HEGEBEINTUM	2004	orgel	J. Jongepier	41.308
HIJUM	1975-1976	schip en toren	Van Maanen en Zwart	313.063
JORWERT	2006	toren	J. de Jong	115.915
KATLIJK	1978	schip	Dubbeling en Partners	226.890
KORTEZWAAG	1977	schip en toren	Dubbeling en Partners	225.983
KORTEZWAAG	2009	kerkdak en vloer	C. Greydanus	105.000
KORTEZWAAG	2011	dakruiter	C. Greydanus	52.500
LICHTAARD	1972-1973	schip en toren	J.D. van der Molen	179.243
NIJEHOLTWOLDE	1981	klokkestoel	Bouw75	32.672
PEINS	1982	toren	R. Kylstra	34.777
RAARD	1988	schip	R. Kylstra	214.833
SCHALSUM	1984	toren	R. Kylstra	118.635
SCHUREGA	1995-1996	schip	Kylstra & Brouwer	266.784
SINT JACOBIPAROCHIE	1979-1980	schip en toren	P.B. Offringa	453.780
SINT JACOBIPAROCHIE	1983	orgel	J. Jongepier	101.012
SINT JACOBIPAROCHIE	1994	fase 1 westgevel	Kylstra & Brouwer	49.601
SINT JACOBIPAROCHIE	2010	schip en lantaarn	Kylstra & Brouwer	494.583
TERBAND	1985	schip en toren	Dubbeling en Partners	189.801
TERBAND	2003	orgel	J. Jongepier	67.856
TER IDZARD	2009	schip en toren	J. de Jong	558.540
UITWELLINGERGA	1992-1993	schip en toren	Kylstra & Brouwer	335.923
WESTHEM	1997	dak van schip	Kylstra & Brouwer	117.145
WESTHEM	2004-2005	schip en toren	Kylstra & Brouwer	398.010
ZWEINS	1980	schip en dakruiter	S. Lautenbach	317.646
ZWEINS	2004	orgel	J. Jongepier	98.543
TOTAAL				€ 8.945.083

Arnoud Klokke, foto Frans Andringa

Vrijwilliger tussen papier en kerk

Arnoud Klokke doet zijn achternaam eer aan. Wie zijn erf oprijdt en hem duidelijk wil maken dat er bezoek is, kan aan een kleine luidklok trekken bij de oprit. De bel is een erfenis van zijn vader, die het eens cadeau kreeg bij zijn werk als architect. De klok hangt in een passende, door Arnoud Klokke zelf gemaakte klokkenstoel.

Van beroep is Klokke klinisch biochemicus. Jarenlang woonde hij met zijn vrouw in Afrika, waar hij onder andere werkte in de aidsbestrijding. Nu zet hij zich in voor iets heel anders: de Stichting Alde Fryske Tsjerken en het bezoekerscentrum van Fryslân's hoogste terp in Hegebeintum. 's Winters reist hij twee dagen per week vanuit het weidse Noord-Friese land naar Leeuwarden om het archief van de stichting op orde te brengen en te digitaliseren en de webwinkel bij te houden. 's Zomers beperkt hij dit vrijwilligerswerk tot eenmaal per week.

Hoe kwam de biochemicus op het Friese platteland terecht? In Afrika woonde hij in een rustige omgeving, met een mooi uitzicht. Dat ontbrak toen hij en zijn vrouw tien jaar geleden terugkeerden naar hun Nijmeegse

JAAP VAN DER BOON

Uit liefde voor Alde Fryske Tsjerken

Vijf betrokken medewerkers aan het woord

appartement. In Fryslân vond het echtpaar wat het zocht. Toevallig heet het buurtschap onder Ginnum waar ze wonen, Utsjoch (uitzicht). Vanaf het erf zijn meerdere monumentale kerktorens te zien: die van Ginnum, Reitsum, Wânswert, Holwerd, Blije, Ferwert, Hegebeintum.

ARCHIEF ORDENEN

In het archief van de Stichting Alde Fryske Tsjerken ligt archiefmateriaal van zo'n 450 kerken. De Ginnummer is al meer dan drie jaar bezig alles te ordenen: 'Ik ben destijds begonnen met een gigantische stapel knipsels op orde te brengen. Ik vind organiseren leuk werk.' Hij is nu zover dat tweehonderd kerkbeschrijvingen zijn gedigitaliseerd. Datzelfde geldt voor 2500 tot 3000 dia's. Een deel staat al op de website van Stichting Alde Fryske Tsjerken (op de voorpagina van de website onder 'Actueel': 'Kerkbeschrijvingen van vroegere excursies').

Arnoud Klokke kwam enkele opvallende zaken tegen. Zo bleek de helft van het archief over de kerk van Oosterwolde over het bedehuis in het gelijknamige Veluwe dorp te gaan. En hij vond een uurwerk, dat in de oorlogsjaren door een onderduiker in de kerk van Wier moet zijn gemaakt.

In Hegebeintum geeft Arnoud Klokke rondleidingen in de kerk en doet hij algemeen vrijwilligerswerk in het bezoekerscentrum. De rondleidingen verzorgt hij op de maandagen; qua bezoekers volgens hem 'een drukke dag'. Er komen flink wat buitenlanders in Hegebeintum. 'De helft van de rondleidingen doe ik in het Engels.' Met name de bezoekers van buiten Europa verbazen zich over de vele 'bulten' in het Friese landschap, waar dan ook nog een kerk op staat. En de Nederlandse bezoekers trekken vaak een vergelijking met hun eigen dorp of stad: 'Ja, maar bij ons...'

Alie en Hendrik Ploegstra in Terband, foto Frans Andringa

Het reddend engeltje van Terband

Een gebeeldhouwd engeltje op een van de fraaie zerken in de Rotondekerk van Terband ziet er gekwetst uit. Door de vele voetstappen is de neus afgesleten. Maar op zaterdag 26 juni 2010 leek het hemelwezentje even tot leven gekomen.

Die avond vertrok het kostersechtpaar Alie en Hendrik Ploegstra om 19.10 van huis om de kerk schoon te maken. Hendrik rook gas toen ze het monumentale gebouw naderden. Niet verwonderlijk, want de gasleiding nabij het bedehuis was dezelfde week kapot getrokken tijdens rioleringswerkzaamheden. Maar het cuvel was inmiddels verholpen. 'Do hast de rook noch yn 'e noas', zei Alie tegen haar man. Het kostersechtpaar rook in de kerk echter een doordringende gaslucht en begreep meteen dat het goed mis was. De Ploegstra's lieten de deuren open en alarmeerden de hulpdiensten. Zo voorkwamen ze een gasexplosie. De Stichting Alde Fryske Tsjerken beloonde het echtpaar later met een oorkonde.

Er waren enkele toevalligheden die avond. In de eerste plaats deden de echtelieden de schoonmaak samen; normaal ging een van de beide Ploegstra's. In de tweede plaats had Hendrik deze avond geen brandende sigaret tussen zijn lippen. In de derde plaats deed Alie Ploegstra niet zoals gebruikelijk het lichtknopje aan in de kerk, want ze had op dat moment beide handen vol.

NUCHTER

Ze hadden even een engeltje op hun schouder. 'Wy ha gewoan gelok hân', zegt de kosteres nuchter. De brandweer opende alle ramen en zette ventilators aan het

werk, terwijl de gaswacht de gasvoorziening afsloot. Om 21.50 uur was de toestand weer normaal.

De kosteres moet nog denken aan de predikant die de volgende dag een openluchtdienst had willen houden op het terrein van de kerk in plaats van binnen. De Ploegstra's hadden hem dat uit zijn hoofd gepraat, maar het had niet veel gescheeld of de voorganger had zijn zin gekregen: een dienst zonder dak boven het hoofd. Nu kon gewoon een kerkdienst worden gehouden, waarbij zelfs een kaars werd aangestoken.

Het echtpaar Ploegstra woont op een heel bijzondere plek: hun huis staat letterlijk op het kerkhof. Alie Ploegstra voelt zich helemaal thuis op deze plek: 'It is eigen wurden, ús plakje.' Van doodsheid is geen sprake: er zijn niet alleen begrafenissen en rouwplechtigheden in de kerk, maar er worden huwelijken gesloten en ingezegend, concerten georganiseerd en er zijn – sinds 1968 – de wekelijkse Onderwegdiensten in de zomer. Hoewel zij niet deel uitmaken van de plaatselijke activiteitencommissie, helpen de Ploegstra's bij alles wat er georganiseerd wordt in en rond de Rotondekerk.

Alie Ploegstra geniet vooral van de verhalen die loskomen als mensen de kerk bezoeken. En ze weet dat muzikanten graag optreden in de door architect Thomas Romein in 1843 ontworpen kerk. 'De akoestiek moat hjir bysûnder goed wêze.'

‘Oude kerk is geschiedenisboek van het dorp’

Hij heeft ontelbare middeleeuwse kerken in Europa bezocht. Maar voor de Stichting Alde Fryske Tsjerken zal dr. Justin Kroesen over Friese kerken schrijven. Die vindt hij bijzonder genoeg.

Kroesen is docent kunstgeschiedenis van het christendom aan de Rijksuniversiteit Groningen. Sinds een jaar is hij lid van de redactie van het tijdschrift *Alde Fryske Tsjerken*. Als het over kerken gaat, kan de 35-jarige wetenschapper enthousiast en meeslepend vertellen. ‘Ik vind kerken een prachtig onderzoeksobject. Er staan duizenden eeuwenoude kerken in West-Europa, soms met nog vrijwel intacte interieurs. Het zijn vaak de oudste gebouwen in het landschap.’

In Fryslân is dat niet anders. Vrijwel alle middeleeuwse huizen, boerderijen en adellijke gebouwen zijn uit de dorpen verdwenen, maar veel kerken staan nog fier overeind. ‘Het zijn de geschiedenisboeken van de dorpen.’ Wat Kroesen vooral treft, is het kerkinterieur. ‘In sommige Friese kerken is aan het interieur vrijwel niets meer veranderd sinds de 17de eeuw. Het is drie eeuwen lang gefixeerd.’ Zijn favoriete middeleeuwse kerken in deze provincie staan in Kimswerd – ‘zo’n rijk gesneden kansel, dat is typisch Fries’ – Hegebeintum, met z’n vele rouwborden, en Weidum. Maar Kroesen kan het rijtje Friese kerkinterieurs dat hem uitermate boeit, moeiteloos aanvullen.

BEAMERS

Wat hem zorgen baart, zijn sommige hedendaagse ontwikkelingen in het interieur van de kerk, zoals het gebruik van beamers. Bij fusies tussen voormalige gereformeerde kerken en hervormde gemeenten in een dorp blijven de middeleeuwse kerken vaak over. ‘Soms willen de gereformeerden dan onderdelen van hun eigen inrichting meenemen – maar zo’n modern doopvont in een oude kerk kan in kunsthistorisch opzicht heel storend zijn.’

De uit Drenthe afkomstige Kroesen verliet Nederland voor zijn proefschrift. Hij promoveerde op Spaanse kerken uit de Middeleeuwen. Hoewel de latere Barokstijl typerend is voor kerken op het Iberisch schiereiland, zijn

Justin Kroesen, foto Elmer Spaargaren

er volgens de Groningse wetenschapper nog veel gave middeleeuwse exemplaren in bijvoorbeeld het noorden van Spanje.

Ook in Noordwest-Europa heeft Kroesen veel middeleeuwse kerken van binnen bekeken. Zo was hij al vier keer op het Zweedse eiland Gotland, ‘waar van de middeleeuwse kerkinrichting heel veel bewaard is gebleven.’ Samen met zijn voorganger aan de Groningse universiteit, dr. Regnerus Steensma, bezocht Kroesen ook de 140 middeleeuwse kerken in het Duitse Oost-Friesland. Dit jaar wordt een boek uitgegeven over deze groep bedhuizen. Tevens wordt een tentoonstelling gehouden in het Schlossmuseum in het stadje Jever.

Maar voor *Alde Fryske Tsjerken* zal Kroesen over de kerken in Fryslân schrijven. Kroesen wil de lezers graag vertellen hoe de Friese kerk in de Middeleeuwen functioneerde. ‘En ik zou het leuk vinden om over de 17de-eeuwse interieurs te schrijven, in het bijzonder over het totaalbeeld en de samenhang tussen de onderdelen. Dan kun je bijvoorbeeld laten zien dat preekstoelen en herenbanken als een ensemble zijn ontstaan.’

Jan Bolt in Hemelum, foto Frans Andringa

Donateur van het eerste uur en excursieleider

Als theologiestudent deed Jan Kornelis Bolt eens mee met een excursie naar een paar middeleeuwse Groningse dorpskerken. Het verhaal van excursieleider dr. Regnerus Steensma deed bij hem een vonk overspringen, die nooit meer gedoofd is. Bolt werd donateur van zowel de Stichting Oude Groninger Kerken als van de Stichting Alde Fryske Tsjerken. Sinds 1984 is hij lid van de excursiecommissie van de Friese tak.

De Groninger kerken die Bolt die eerste keer bezocht, zijn ook wel erg fraai: Loppersum en Stedum. Het stoere 13de-eeuwse bedehuis van Stedum heeft aan de buitenkant prachtig metselwerk en is binnen versierd met muurschilderingen. De kerk van Loppersum bevat een variatie aan bouwstijlen, gewelven, muurschilderingen en grafzerken.

Via publicaties kwam de huidige predikant van het Zuidwest-Friese Hemelum in aanraking met de Friese middeleeuwse kerken. Wat hem bij de bedehuizen in deze provincie treft, zijn de 'vaak prachtige kerkinterieurs', zoals de rijk bewerkte preekstoel van Sexbierum.

Het trof dat de eerste kerkelijke gemeente waaraan hij verbonden werd, bestond uit onder andere de waardevolle kerken van Britsum en Jelsum. Ook in latere gemeenten preekte hij in historische bedehuizen, zoals die van Kimsward en Drachten. Dat wil niet zeggen dat het gebouw de reden was om zich aan de desbetreffende kerkgemeenschappen te verbinden. 'Ik heb niet speciaal gesolliciteerd vanwege het kerkgebouw.' Maar hij vindt het een mooi idee dat hij preekt in bedehuizen waar al ontelbare generaties geleden God aanbeden werd.

BUSLEIDER

Tijdens excursies van de Stichting Alde Fryske Tsjerken is Jan Bolt meestal de busleider. Dat betekent dat hij

de passagiers onderweg onderhoudt over verschillende kerkgebouwen die het voertuig passeert en ook het landschap in zijn verhaal meeneemt. 'Het voordeel is dat ik dan ook alle drie excursiekerken kan bezichtigen.'

Na al die jaren doet hij dit werk nog steeds met veel plezier, vooral vanwege de deelnemers van de excursies. 'Al die mensen komen van heinde en ver. Veel mensen komen uit Noord-Brabant en Holland. Zij vergapen zich aan het landschap. Je ziet ze echt genieten van de stilte, die ze in de Randstad niet kennen.'

Huidige ideeën over de erediensten kunnen volgens de Hemelumer predikant wel een gevaar opleveren voor een eeuwenoud kerkinterieur. Als kerkelijke gemeenten vanwege liturgische noodzaak veranderingen willen doorvoeren in de inrichting van een kerkgebouw, adviseert hij om bij een fusie van twee kerken binnen de Protestantse Kerk Nederland (PKN) voor het minst historische kerkgebouw te kiezen. In de meeste gevallen is dat de gereformeerde kerk. 'Handen af van het prachtige historische kerkmeubilair in de vanouds meestal hervormde kerkgebouwen! Dat is geen behoudzucht, maar gewoon piëteit voor het erfgoed.'

Wat de organisatie van excursies betreft, denkt de 65-jarige Bolt nog niet aan stoppen. 'Na mijn pensioen ga ik gewoon door.'

UITAGENDA

Culturele activiteiten van Plaatselijke Commissies

Verschillende Plaatselijke Commissies van de Stichting Alde Fryske Tsjerken organiseren regelmatig culturele activiteiten in hun kerken. De meest actuele informatie hierover vindt u op de website: www.aldefrysketsjerken.nl/uitagenda.

**De najaarsexcursie gaat op 1 oktober
naar de kerken in Jistrum, Ureterp en
Duurswoude.**

PROGRAMMA KULTUREEL SINTRUM DE GROATE KERK TE SINT JACOBIPAROCHE

Zondag 17 april 2011, aanvang: 15.30 uur
Rein Ferwerda-academie
Entree: € 10,00 voor volwassenen,
kinderen € 2,50. Incl. 1 consumptie.

Zondag 15 mei 2011, aanvang: 15.30 uur
'Walls between people' van het Koor 4 Mei-
Projekt uit Groningen o.l.v. Pieter Kole
Meer informatie: www.4meiprojekt.nl

Zondag 29 mei 2011, aanvang: 15.30 uur
Haydn Jeugdorkest
Entree: € 10,00 voor volwassenen,
kinderen € 2,50. Incl. 1 consumptie.

Programma onder voorbehoud.
Wijzigingen mogelijk.
De meest actuele informatie vindt u op:
www.groatekerk.nl/programma

Sybrandahûs, kloosterkapel

ZONDAG 10 APRIL 2011, AANVANG 16.00 UUR

Piter Wilkens
Kloosterkapel Sibrandahûs

GOEDE VRIJDAG 22 APRIL 2011, AANVANG 17.00 UUR

'Lied van de vogelvanger', door Hans Nieuwland/Stichting Musikè
Kerk Feinsum (Finkum)

ZONDAG 15 MEI 2011, AANVANG 17.00 UUR

'Klaagliederen van Jeremia', door Hans Nieuwland/Stichting Musikè
Kerk Feinsum (Finkum)

ZONDAG 15 MEI 2011, AANVANG 16.00 UUR

Douma & Douma en Eddy Dijkstra & Sons
Kloosterkapel Sibrandahûs

ZONDAG 15 MEI 2011, AANVANG 15.30 UUR

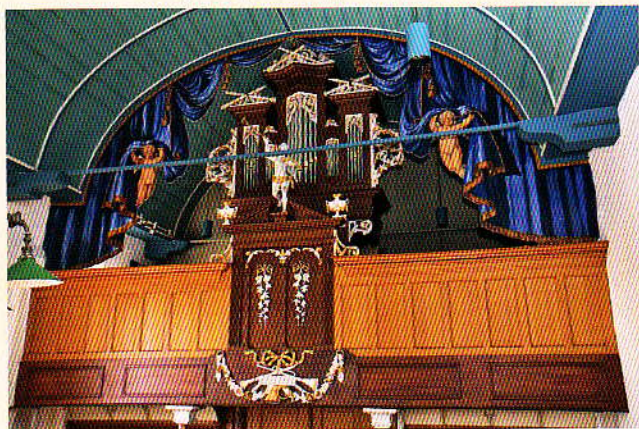
Lijn 12
Sint Joriskerk, Britswert

WEEKEIND 20 EN 21 MEI 2011

De Sint Joriskerk van Britswert is opgenomen in de Keunstrûte van de gemeente Littenseradiel. Op zaterdagmiddag en op zondagmiddag exposeren kunstenaars in de kerk.

ZONDAG 26 JUNI 2011, AANVANG 14.00 UUR

Orgelfietstocht met Theo Jellema langs drie monumentale kerken en orgels
14.00 uur Johannes de Doperkerk: Hardorff orgel uit 1865 te Deinum
15.00 uur Mariakerk: Meijnerds orgel uit 1659 te Blessum
16.00 uur Mariakerk: Van Dam orgel uit 1880 te Bears
De entree is € 10,- voor volwassenen en € 2,50 euro voor kinderen tot tien jaar

Blessum

Steun de Stichting Alde Fryske Tsjerken

STA STERK VOOR DE FRIESE DORPSKERK

Word donateur van de Stichting Alde Fryske Tsjerken

Veel monumentale dorpskerken in Friesland hebben het moeilijker dan ooit. Tientallen eeuwenoude kerken dreigen de komende jaren overbodig te worden. En dan... stilletjes verval, de slopershamer? Niet als het aan Stichting Alde Fryske Tsjerken ligt. Wij hebben de zorg voor 38 Friese kerken en twee klokkenstoelen op ons genomen. En we hopen dat vele kerken volgen. Hierbij is uw steun hard nodig. Word daarom donateur en draag bij aan het behoud van de Friese dorpskerk.

Kijk voor meer informatie op www.aldefrysketsjerken.nl of bel 058 213 96 66.

Koop Vitamine K⁺
Daarmee blijven
de Friese dorpen
vitaal!

Vul deze bon in en word vriend van de **Stichting Alde Fryske Tsjerken!**

STICHTING ALDE FRYSKJE TSJERKEN

☐ Ja, ik word donateur en steun de Stichting Alde Fryske Tsjerken voor minimaal € 17,50 per jaar

Als welkomstgeschenk ontvang ik:
☐ de DVD 'Alde Fryske Tsjerken' (vierdelige tv-documentaire).

Dhr/mevr.:

Straat:

Postcode: Plaats:

Datum:

Handtekening:

Knip deze bon uit en stuur die in een gesloten envelop naar:

Stichting Alde Fryske Tsjerken
Antwoordnummer 76
8900 WC Leeuwarden

Een postzegel is niet nodig